

Klíčovou teoretickou otázkou analýzy třídění a sociální struktury soudobé buržoazní společnosti (zejména průmyslově vyspělých zemí kapitalistického světa) je vztah dělnické třídy k neustále rostoucí skupině příslušníků buržoazní společnosti, jejímž charakteristickým znakem je převaha tvůrčí duševní práce, k inteligenci, respektive vztah této sociální skupiny k oběma základním třídám této společnosti — buržoazii a proletariátu.

Jde o hluboké, o marxistická teoretická a metodologická východiska opřené pochopení sociálních důsledků zásadních změn v oblasti výrobních sil, spjatých s vědeckotechnickou revolucí.

Buržoazní ekonomové, sociologové a jim sekundující revizionisté nejrůznějších směrů a odstínů tak jako vždy zveličují a absolutizují určité stránky objektivních společenských procesů a jiné stránky opět mizí z obzoru jejich pozornosti. Na společenské procesy nazírají jednostranně a ploše a v jejich teoriích je reálný obraz světa zkreslen, zhruben a zjednodušen.

Podle jejich názoru není prý společenský vývoj v druhé polovině XX. století určován bojem mezi socialismem a kapitalismem, ale především procesy vědeckotechnické revoluce. Sociálně ekonomická, třídní stránka společenských procesů podle jejich názoru ztrácí na významu a o vývojových tendencích společnosti prý již rozhoduje nová, s aplikací vědy spjatá technika a technologie a její nositelé — vědeckotechnická inteligence.

Jde o svéráznou „moderní“ podobu metafyzického, technického, technologického determinismu.

Nositeli společenského pokroku, „společenského růstu“ nejsou prý ani kapitalisté, ani dělnická třída, ale sociálně ekonomicky, třídně neutrální vrstvy obyvatelstva, inteligence, „střední třída“, „technostruktura“ atd., tedy ty síly, které rozhodují

o technickém pokroku, o nejdokonalejší organizaci práce, o aplikaci vědeckých objevů na oblast výroby atd.

Vlivem vědeckotechnické revoluce prý došlo v sociální struktuře kapitalistické společnosti k základním kvalitativním změnám a dělnická třída prý ztratila objektivní postavení rozhodující síly společenského pokroku.

* * *

Pokusme se analyzovat gnoseologické a teoretické zdroje těchto iluzí o zániku třídní diferenciace v buržoazní společnosti a vzniku jakési nové, nadtrždní sociální síly, nositelky společenského pokroku.

Tyto buržoazní a revizionistické ideje, jak jsme si již ukázali, nejsou pouhým falešným vědomím, pomocí jehož vládnoucí třída zastírá své skutečné postavení ve společnosti; jsou zveličením a absolutizováním určitých stránek objektivních společenských procesů (a popřením, eliminací jiných stránek), jsou falešnou, zájmy vládnoucí třídy vyvolanou odpovědí na reálné problémy soudobého společenského vývoje.

Při analýze sociálních důsledků vědeckotechnické revoluce se do popředí teoretického zájmu dostává subjektivní stránka produktivních sil společnosti, sám výrobce. Jsou zkoumány změny, k nimž v této souvislosti dochází v charakteru práce výrobce, změny jeho postavení v pracovním procesu.

Právem se zdůrazňuje, že „pokud jde o lidský faktor, má průmyslová a vědeckotechnická revoluce přímo opačné důsledky“.¹

Na rozdíl od průmyslové revoluce, která mechanizací pracovních procesů rozčleňuje původní řemeslnou práci a dovádí do krajnosti dělbu práce, kdy vynaložení jed-

¹ Richta R. a kol.: *Civilizace na rozcestí*. Praha, Svoboda 1966, s. 25.

noduché pracovní síly je základem moderního průmyslu, vědeckotechnická revoluce zastavuje a obrací tuto tendenci a postupně vyřazuje masu jednoduché práce pomocných a pak i strojových dělníků a nahrazuje je novým typem pracovníků, v jejichž činnosti vyrůstá podíl tvořivé práce s vyšším podílem vědeckých prvků.

Zdokonalování pracovního procesu, který se stále ve větší míře stává bezprostřední praktickou aplikací vědeckých poznatků, se nemůže v podmínkách vědeckotechnické revoluce obejít bez neustálého zdokonalování, rozvíjení jeho nositele, výrobce samého.

Za těchto podmínek se nemohou uskutečňovat revoluční změny v oblasti věcné stránky výroby, nemění-li se zároveň kvalitativní charakter výrobce samého. Tedy nový typ věcných předpokladů výroby, techniky, technologie, vyvolaný vědeckotechnickou revolucí, procesy automatizace výroby, si vynucuje i nový typ výrobce, nositele pracovního procesu.

Dosud jsme však hovořili pouze o jedné stránce „sociálních důsledků“ vědeckotechnické revoluce. Z tohoto hlediska jsme vědeckotechnickou revoluci postihovali pouze z její technické stránky, charakterizovali jsme postavení, společenské role člověka pouze z jedné dimenze, jako součást výrobních sil společnosti.

I vztahy mezi lidmi, jejich diferenciaci jsou tu analyzovány pouze z jednoho jejich aspektu, pouze jako technické vztahy.

V této souvislosti je nezbytné poznamenat, že *technickou stránku výrobního procesu, pojem technické vztahy, nelze chápat pouze jako vztah člověk—věc, výrobce—výrobní prostředek.*

I v pracovním procesu, kde k jednajícím lidem přistupujeme jako ke komponentě výrobních sil, utváří se nezbytně specifický typ vztahů mezi lidmi, který nelze ztotožnit, jak si dále ukážeme, se sociálně ekonomickými, vlastnickými, třídními vztahy mezi lidmi. Charakter, vývojová logika těchto vztahů mezi lidmi je totiž určena objektivní logikou vývoje techniky, technickou stránkou dělby a kooperace práce, tedy logikou věcné stránky výroby.

Nebo vyjdeme-li ze změn, k nimž v souvislosti s vědeckotechnickou revolucí dochází ve vztahu mezi věcnou a lidskou stránkou pracovního procesu, pak z toho-

to hlediska jsou člověk—výrobce a jeho vztahy s jinými lidmi postihovány pouze z jedné dimenze svých společenských rolí, jakožto dynamizující činitel rozvoje produktivních sil společnosti.

Jestliže jsme si ukázali, že technickou stránku výrobního procesu nelze chápat pouze jako vztah člověk—věc, pak ani při *vědomém regulování, řízení* technické stránky výrobního procesu nedochází pouze k cílevědomému spojování člověka—výrobce s věcnými podmínkami výroby, ale uskutečňuje se tu zároveň vědomě vzájemná koordinace a subordinace výrobců samých, dochází k autoritativnímu spojování a ke vzájemnému podřizování se výrobců nejrůznějších profesí a stupně kvalifikace tak, jak si to vynucuje použití té či oné techniky.

Řízení technické stránky výrobního procesu je tedy vedle vědomého regulování vztahů mezi člověkem a věcí zároveň vědomým regulováním technických vztahů mezi lidmi samými. Je tu tedy vědomě (řídícími subjekty společnosti) utvářen systém stupňovitě uspořádaných rolí a vzájemných vztahů mezi jejich nositeli, který však respektuje logiku techniky, logiku věcné stránky výroby.

V této poloze jsou vlivy vědeckotechnické revoluce na „lidský faktor“, na člověka a jeho společenské role, analyzovány pouze z jedné dimenze, z hlediska relativního samovývoje výrobních sil. I cílevědomé regulování objektivních vztahů mezi lidmi v procesu výroby řídícími složkami společnosti je tu nazíráno pouze z jednoho jejich aspektu, tj. jako řízení technické, „odborné“ stránky vztahů mezi lidmi.

Jakkoli je analýza technické stránky výrobního procesu a odpovídajících vztahů mezi lidmi (tj. např. analýza dynamiky vývoje profesionální a kvalifikační struktury té či oné společnosti) z teoretických i praktických hledisek velmi významná (například pro cílevědomé perspektivní plánování a řízení školské soustavy), nelze sociální důsledky vědeckotechnické revoluce redukovat pouze na analýzu této jejich stránky.

Každý výrobní proces má své technické a sociálně ekonomické (vlastnické, třídní) aspekty, je jejich dialektickou jednotou. Není však jejich prostou, plochou totož-

ností. Obě stránky jsou nadány relativním samovývojem.

Sociálně ekonomické (vlastnické), třídní² vztahy nelze ztotožnit s technickými vztahy mezi lidmi; představují kvalitativně odlišné typy, vzájemné interakce lidí v oblasti výroby. Proto nelze ani ztotožnit vědomé ovlivňování sociálně ekonomických, vlastnických vztahů mezi lidmi s řízením technické stránky součinnosti lidí ve výrobním procesu.

I řízení společenských procesů, a tedy i vztahů mezi lidmi má vždy dvě stránky: Je jednotou technického, „odborného“ a sociálně ekonomického řízení. Není však jejich prostou totožností, jakkoliv se tyto dva typy interakcí lidí ve výrobě v reálné empirii prolínají, prostupují a lze je odlišit jen pomocí abstrakce. Člověk se musí v procesu výroby podřizovat jinému člověku ze dvou hledisek, musí se podřizovat dvojímu typu autority. Jde jednak o autoritu, která vyplývá z požadavků každého kombinovaného pracovního procesu, z toho, že ve vyspělé průmyslové výrobě musí být jednotlivé, dělbu práce oddělené činnosti kombinovány, spojovány, a že tedy konečný výrobek může být výslednicí spolupráce řady pracovníků různých profesí. Žádný vyspělý pracovní proces, ať již se odehrává v jakékoliv společenské, vlastnické formě, se nemůže obejít bez tohoto autoritativního vzájemného podřizování se člověka výrobce jinému člověku, který stojí na vyšší pozici řídicího procesu.³ Jsou to autoritativní vztahy mezi lidmi dané požadavky techniky, věcného činitele výroby, je to autorita, bez níž se nemůže obejít jak výroba v kapitalistickém, tak i v socialistickém průmyslovém podniku.

„Žádat odstranění autority ve velkopřemyslu,“ píše B. Engels ve své stati *O autoritě*, „znamená žádat odstranění průmyslu samého“ (Marx, K.—Engels, B.: Spisy, sv. 18. Praha 1966). Když jsme hovořili o autoritě tohoto typu, abstrahovali jsme od společenské, vlastnické formy výrobního pro-

cesu, od jiného typu autority vědomé koordinace a subordinační lidí. Každý výrobní proces, který je založen na dělbě a kooperaci práce, je vždy jednotou této sociálně ekonomické, vlastnické a technické stránky. Nikdy nejde o jakousi vlastnickou, třídní neurčenou výrobu užitných hodnot jako takových; spojování výroby s výrobními prostředky se odehrává vždy v určité ekonomické formě, v určitých vlastnických vztazích. Výrobní prostředky jsou buď v rukou části společnosti a zbývající část je závislá na těch, kdo je vlastní, nebo jsou v rukou celé společnosti, tj. v rukou výrobců samých. Při koordinování součinnosti lidí nejde tedy jen o autoritu, která je vyvolána požadavky výrobního procesu jakožto pracovního procesu, ale i o autoritu, autoritativní řízení vztahů mezi lidmi, pro něž je rozhodující, kdo ovládá, zda pouze určitá třída, nebo celá společnost, rozhodující prostředky produkce užitných hodnot, a tím i uspokojování lidských potřeb.⁴

Odlišení těchto dvou typů objektivních vztahů mezi lidmi, dvou typů společenských procesů, dvojího typu autority má hluboký teoreticko-metodologický smysl. Ze vzrůstu role určité sociální skupiny (např. inteligence) v oblasti rozvoje výrobních sil, ze vzrůstu jejího významu v oblasti řízení technických vztahů mezi lidmi, k nimž dochází v souvislosti s vědeckotechnickou revolucí, nelze podle našeho názoru přímočaře vyvozovat závěry o tom, která sociální vrstva má být nositelem společenského pokroku a legitimovat její postavení v oblasti politiky tak, jak je to typické pro nejnovější technicistně zaměřené proudy soudobé západní společenské vědy.

Postavení lidí z oblasti politiky a ideologie, oprávnění určité sociální vrstvy, třídy být nositelem společenského pokroku, být rozhodujícím činitelem řízení společenských procesů je v tomto pojetí li-

² Zabýváme se tu pouze ekonomickým aspektem třídního postavení mezi lidmi. Pojem třídní vztah je širší. Zahrnuje též určité postavení lidí v oblasti politiky a ideologie. Z našeho hlediska je analyzována pouze nejdůležitější, základní stránka třídního postavení lidí, jejich postavení v systému sociálně ekonomických vztahů.

³ „Každá bezprostředně společenská čili společná práce, konaná v poměrně velkém měřítku, potřebuje ve větší nebo menší míře řízení, které uvádí v soulad individuální práce a plní všeobecné funkce, vznikající z pohybu celého produktivního tělesa

na rozdíl od pohybu jeho samostatných orgánů. Jednotlivý houslista se řídí sám, orchestr potřebuje dirigenta.“ (Marx, K.: *Kapitál I.* Praha, SNPL 1953, s. 356.)

⁴ „Kapitalistické vedení má tedy obsahově dvojaký charakter vzhledem k dvojakosti jím řízeného výrobního procesu samého, který je jednak společenským pracovním procesem ke zhotovování určitého výrobku. Jednak zhodnocovacím procesem kapitálu“ (Marx, K.: *Kapitál I.* Praha, SNPL 1953, s. 357.)

neární funkcí změn v oblasti výrobních sil techniky a technologie. Z obzoru pozornosti představitelů tohoto metafyzického, „technického“ determinismu mizí vlastnické, sociálně ekonomické vztahy; ty jsou prostě ztotožňovány s technickými vztahy mezi lidmi, jsou v nich, abychom se vyjádřili obrazně, rozpouštěny.

Postavení lidí v oblasti výrobních sil, diferenciace jejich rolí a společenských funkcí v oblasti technické dělby a kooperace práce, při řízení technické stránky výroby atd. jsou ztotožňovány s jejich postavením a diferenciací jejich společenských rolí a funkcí v systému sociálně ekonomických (vlastnických) vztahů, s jejich postavením jako vlastníků či nevlastníků výrobních prostředků.

Řízení společenských procesů, zejména procesů ekonomických, je v tomto pojetí výlučně profesionální, třídně neutrální „odborně technickou“ záležitostí, je doménou čistě, na třídních vztazích nezávislé vědy. Ve sféře vědeckého zřízení nezbyvá již místo pro politiku; politická regulace vztahů mezi lidmi, třídami, byla prý nahrazena racionálním, na vědě založeným řízením veřejných záležitostí. Mocenská regulace vztahů mezi lidmi, společenská moc, autorita nad lidmi není již výrazem vlastnictví, ale autoritou, která plyne z role člověka při řízení takto abstraktně pojatých společenských procesů.⁵

Nevládou již tedy kapitalisté, vlastníci výrobních prostředků, ani dělnická třída (pokud tito autoři hovoří o tzv. socialistické modifikaci „jediné industriální společnosti“), ale představitelé racionálního panství, jakási třídně nezakotvená elita ducha, nositelé vědeckého a technického pokroku, racionální organizace práce, manažeři, technokraté aj.⁶

Rozhodující kritérium třídní diferenciace společnosti — vztah lidí k výrobním prostředkům — ztrácí prý na významu a

třídní diferenciace je prý nahrazována jiným typem sociální diferenciace, rozčleněním společnosti na graduálně uspořádané vrstvy, tzv. sociální stratifikaci.

„Rozdělením vlastnictví a kontroly,“ tvrdí Dahrendorf, „se vytvořila zvláštní strukturální forma, která již v přesném smyslu naší definice není formou kapitalistickou. Ačkoli z formálně právního hlediska soukromé vlastnictví výrobních prostředků nezaniklo, ztratilo funkci kontroly. Vlastník a faktický organizátor nejsou identické osoby.“⁷

V tomto tvrzení je z hlediska předmětu našeho zájmu obsažen dvojí omyl. První omyl spočívá v tom, že se ztotožňuje dvojí stránka řízení výrobního procesu (společenských procesů) a oddělování technické („odborné“) stránky (tedy řízení technických vztahů mezi lidmi) od jeho sociálně ekonomické stránky je považováno za oddělování vlastnictví od kontroly.

V soudobých obrovitých ekonomických korporacích, kde je výroba založena na vysokém stupni aplikace přírodních a technických věd, sílí nezbytnost centralizovaného, o vědecké principy opřehého řízení pracovního procesu jakožto procesu tvorby užitných hodnot, tedy technické stránky výroby a vztahů mezi lidmi. Sílí nezbytnost vědomého regulování stále složitějších horizontálních a vertikálních vazeb mezi kooperací práce navzájem spjatými součástmi souhrnné pracovní síly, mezi pracovníky nejrozličnějších profesí, nezbytnost podříditi autoritativní subordinaci jednání lidí-výrobců, která plyne z logiky pracovního procesu, z logiky vývoje výrobních sil. Ve státně monopolistické fázi vývoje kapitalismu si charakter výrobních sil, vědeckotechnický pokrok, objektivní požadavky racionálního nakládání s technikou vynucují dokonce v té či oné míře i takové formy vědomého regulování vývoje výrobních sil, které přesahují hranice

⁵ „Panství je nutnou podmínkou integrace sociálních systémů.“ „V rozvinuté průmyslové společnosti je na postupu princip racionálního panství, zprostředkovaný často akademicky vzdělanými odborníky.“ (Dahrendorf, R.: *Sozialstruktur des Betriebes*, Wiesbaden 1959.)

⁶ Všechny teorie o zániku významu vlastnických funkcí kapitalistů směřují vždy k jedinému výrazně proburžoaznímu apologetickému závěru o tom, že v podmínkách soudobých industriálních společností není a nemůže již proletariát být nositelem společenského pokroku a že jeho historickou misí přejímá jiná sociální síla — vědeckotechnická inteligence. Tyto úvahy o vzniku nového subjektu společen-

ského pokroku — intelligence — nabývají svérázných podob v soudobých revizionistických teoriích o zániku revolucí „klasického průmyslového proletariátu“, o ztrátě zájmu průmyslového proletariátu na revolučních přeměnách v soudobých industriálních společnostech. K těmto kritikům „zastaralých tezí marxismu“ se v poslední době připojil i O. Šik ve své příznačně nazvané knize *Třetí cesta*. Přílehavou analýzu této „objevné“ práce podává Z. Hába ve stati *Třetí cesta Oty Šika* (Nová mysl 1973. č. 11, s. 1522–1538).

⁷ Dahrendorf, R.: *Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft*. Stuttgart, s. 44.

jednotlivých ekonomických korporací. To-
to regulování pak vyžaduje státní zásahy,
státní regulaci „věcné“ stránky výroby.

Všechny tyto formy regulování výrobních sil (jejich věcné i lidské stránky) nejsou a nemohou být v rozporu s rozhodujícím momentem buržoazní ekonomiky – se soukromým vlastnictvím, s onou stránkou řízení společenských procesů, s jejíž pomocí se dosahuje toho, že tato výroba se realizuje jako výroba kapitalistická. Tato oblast, tato stránka řízení je doménou vlastníků, je skutečným výkonem vlastnictví.

Kontrolu technické stránky výroby, autoritativní regulování technických vztahů mezi lidmi nelze nikdy přímočaře ztotožnit s vlastnictvím nebo s výkonem vlastnictví, nebo chceme-li, s „kontrolou“ vlastnických, sociálně ekonomických, třídních vztahů mezi lidmi.

V prvním případě jde o kontrolu výrobního procesu jakožto pracovního procesu, o autoritativní regulování třídně neutrální stránky vztahů mezi lidmi, v druhém případě o kontrolu procesu přivlastňování výrobních prostředků, tedy o to, která třída si přivlastňuje výrobní prostředky. v čí prospěch, zda ve prospěch celé společnosti, nebo ve prospěch určité třídy, jsou přivlastňovány věcné předpoklady výroby, a tedy i předpoklady existence výrobců samých.⁸

Nejde tedy o oddělování vlastnictví a kontroly, ale o relativní oddělování dvou stránek řízení výrobního procesu, o oddělování řízení vlastnických vztahů od řízení technické stránky výroby, od řízení technických vztahů mezi lidmi.

Kapitál a jeho subjektivní nositele kapitalisty nezajímá, jak nejjednou upozornil K. Marx, užitně hodnotová, technická stránka výroby a výsledek této výroby, konkrétní užitná hodnota sama o sobě, ale pouze jako nositelka hodnoty směnné, a to jako taková nositelka hodnoty, která

umožňuje její rozmnožování, její růst. Smyslem kapitalistické výroby není růst bohatství užitných hodnot, a tedy i růst bohatství lidských potřeb, ale permanentní zhodnocování kapitálu. Růst bohatství lidských potřeb je z tohoto hlediska jakýmsi vedlejším, živelným produktem pohybu kapitálu, technická stránka výroby, technická stránka řízení výrobního procesu jsou tedy vždy sice nezbytnou, ale z hlediska zhodnocování kapitálu podřízenou stránkou.⁹

Pro pohyb kapitálu je rozhodující druhá stránka řídicí činnosti, autoritativní regulace vztahů mezi lidmi ve výrobě, tj. ovládání člověka člověkem pomocí vlastnictví výrobních prostředků. Proto vlastníci mohou a na určitém stupni musí přenechat řízení technické stránky výroby „odborníkům“, aby se mohli věnovat výlučně tomu rozhodujícímu, tj. řízení, „kontrolě“ sociálně ekonomických, vlastnických vztahů.

Jinou věcí je však to, že vlastníci výrobních prostředků nejsou s to celý složitý mechanismus výkonu vlastnické funkce zvládnout sami, že tedy část svých pravomocí vyplývajících z vlastnictví (ponechávající si rozhodující) přenášejí na celou hierarchii podřízených řídicích složek.

Druhý omyl, jehož se Dahrendorf dopouští, tkví tedy v tom, že ztotožňuje nositele vlastnického vztahu – kapitalistu – s vykonavateli vlastnických funkcí, na něž kapitalista musí přenášet výkon dílčích vlastnických funkcí, tzn. že z objektivní nezbytné tendence přenášet část pravomocí a řídicích činností vyplývajících z titulů vlastnictví výrobních prostředků na podřízené, výkonné články se vyvozují závěry o zániku soukromého vlastnictví, a tím i společenských tříd, a o vzniku jakéhosi nového, třídně i vlastnický neutrálního nositele společenského pokroku, řízení společenských procesů, o vzniku so-

⁸ „Kapitalistovo řízení je nejen zvláštní funkce, která vzniká ze samé povahy společenského pracovního procesu a která k němu patří, je to zároveň funkce vykořisťování tohoto společenského pracovního procesu a jako taková je podmíněna neodstranitelným antagonismem mezi vykořisťovatelem a surovým materiálem jeho vykořisťování.“ (Marx, K.: *Kapitál* I. Praha, SNPL 1953, s. 356.)

⁹ Uvažuje-li kapitalista jako vlastník nebo jemu podřízené složky výkonu vlastnické funkce o užitné hodnotové stránce výroby, pak si neklade otázku, jak si ji kladou ti, kdož jsou odpovědní za technickou stránku řízení, tj. zda budou vyrábět ten či onen výrobek, pomocí jaké techniky a techno-

logie a pomocí jaké organizace práce, dané technickou stránkou, atd., ale otázku: zda výroba toho či onoho výrobku bude efektivní, zda umožní zhodnocení kapitálu, zda výrobek bude prodejný natolik, aby přinesl patřičný zisk, zda bude schopný konkurovat jinému obdobnému výrobku, vyráběnému jiným vlastníkem atd.

Je zřejmé, že i když jde na pohled o rozhodování o toméž, o užitné hodnotě, přistupují k němu lidé z hlediska těchto dvou typů společenských rolí a funkcí odlišně, že jde o odlišné typy decise, které se liší jak svým cílem, tak i prostředky jejich realizace atd.

ciální skupiny manažerů, či o tzv. „technostruktuře“, která vykonává řídicí funkce v zájmu celé společnosti.

Čím složitější je pracovní proces, technická stránka výroby, čím větší je centralizace výrobních sil, tím nezbytnější je, aby mezi vlastníka-kapitalistu (či kapitalisty sdružené v monopolech, ve státu) a námezdní pracovníky, dělnickou třídu, vstupoval stále rozvětvenější štáb „akademicky vzdělaných“ důstojníků a poddůstojníků kapitálu. Tito jakožto námezdní pracovníci musí dohlížet na to, aby pracovní síla byla správně, tj. dnes již na „vědeckém základě“, zhodnocována, aby se výroba uskutečňovala jako kapitalistická výroba.¹⁰

Inteligence v podmínkách kapitalismu plní při řízení společenských procesů dvojí funkci. Na jedné straně je nositelkou vědeckého a technického pokroku, subjektem řízení technické stránky výrobního procesu, technických vztahů mezi lidmi, plní tedy určitou nezastupitelnou funkci v oblasti rozvoje výrobních sil a při regulování technické stránky vztahů mezi lidmi, abychom se vyjádřili slovy Marxovými, plní tedy sociálně ekonomicky neutrální funkci dirigenta výrobního procesu. Na druhé straně je nutně, pokud existuje kapitalistická forma přivlastňování, zároveň nástrojem reprodukce kapitálu, a plní tedy funkci „prodloužené ruky kapitálu“.

Řídicí funkce inteligence v oblasti věcné, technické („odborné“) stránky výrobního procesu (nebo obecně řečeno jakékoli pracovní aktivity lidí ve všech sférách společenského života) nelze ztotožnit s jejími specifickými funkcemi v oblasti regulování sociálně ekonomických, třídních vztahů mezi lidmi, neboť jak jsme si již ukázali výše, představují dva odlišné typy autority, řízení sociálně ekonomických interakcí mezi lidmi.

Naprostá většina inteligence zastává v buržoazní společnosti v systému sociálně ekonomických (vlastnických) vztahů svérázné, vnitřně protikladné postavení a plní vnitřně protikladnou společenskou roli: Na jedné straně je v námezdním poměru,¹¹ nevlastní výrobní prostředky, představuje tu část námezdní práce, která se zabývá duševní činností, a v tomto smyslu se svým sociálně ekonomickým postavením blíží postavení dělnické třídy. Zároveň je vykonavatelem kapitálového vztahu, a tímto aspektem svých společenských funkcí a rolí napomáhá zachovávat, fixovat vztah námezdní práce a kapitálu.

Toto její svérázné postavení v systému sociálně ekonomických (vlastnických) vztahů předurčuje i její vztah k základním třídám této společnosti. k buržoazii a dělnické třídě, k politice a ideologii těchto tříd. V tomto rozporném postavení inteligence v systému vlastnických vztahů je nutno spatřovat základní příčiny jejího kolísání v oblasti politiky, její náhlé obraty v politických sympatiích či antipatiích k té či oné třídě buržoazní společnosti, o nichž nás přesvědčují nesčetná fakta z novodobých dějin. Ono dvojznačné postavení této společenské vrstvy ve společenské organizaci práce způsobuje to, že inteligence je náchylná v údobích ostrých společenských krizí v závislosti na tom, jak se mění poměr třídních sil, přejímat a zastávat jak buržoazní, tak i socialistickou politiku a ideologii; to objasňuje, proč inteligence v oblasti politiky podléhá snadno extrémům od krajního, „ultralevého“ radikalismu až po krajní konzervativismus. Obecně však platí, že tato společenská vrstva má tendenci, právě proto, že je svou specifickou funkcí v systému řízení sociálně ekonomických vztahů mezi lidmi spojována s vládoucí třídou, v té či oné míře se ztotožňovat se základními politickými a ideologickými hodnotami a

¹⁰ „Jak jsme již viděli, osvobozuje se kapitalista nejprve od ruční práce, jakmile jeho kapitál dosáhne oně minimální velikosti, při které se stává možnou kapitalistická výroba ve vlastním smyslu slova. Podobně nyní odstupuje i funkce bezprostředního a stálého dozoru nad jednotlivými dělníky a skupinami dělníků zvláštní kategorií námezdních pracovníků. Jako potřebuje armáda hierarchii vojenských velitelů, právě tak potřebuje masa dělníků, spojená společnou prací pod velením téhož kapitálu, průmyslové vyšší důstojníky (ředitelé, managers) a poddůstojníky (mistry, foremen, overlookers, contre-maitres), kteří během pracovního procesu rozkazují ve jménu kapitálu.“ (Marx, K.: *Kapitál* I. Praha, SNPL 1953, s. 357.)

¹¹ Abstrahujeme tu vědomě od té části inteligence,

kteří svým objektivním postavením, tím, že „pracuje na vlastní vrub“, zastává postavení obdobné postavení maloburžoazie, tj. od té části inteligence, která produkty své intelektuální činnosti přeměňuje ve specifické zboží – služby – a vstupuje s nimi, tak jako maloburžoazní soukromý vlastník se svými produkty, na trh zboží, tedy od té části inteligence, která není v námezdním poměru. Abstrahujeme od ní proto, že s vývojem kapitalismu se ony oblasti společenských činností, v nichž si tato část inteligence může zachovat toto zdánlivě nezávislé postavení, neustále zužují, jsou podřizovány pohybu kapitálu. Tyto skupiny inteligence, jako jsou na vlastní vrub pracující lékaři, architekti, umělci atd., se stále více proletarizují a přeměňují v součást námezdní práce.

svými politickými postoji a svým životním stylem s vládnoucí třídou.

Dělnická třída může být a je skutečnou nositelkou společenského pokroku, základních kvalitativních změn v uspořádání celého sociálního systému proto, že představuje námezdní práci, tj. druhý pól vztahu kapitál-námezdní práce, v nejčistší, v nejryzejší podobě, že není subjektem (nositelem nebo vykonavatelem, tak jako inteligence) vlastnických funkcí, ale jejich objektem. Nemá žádný zájem na zachování daného stavu, ale naopak svými základními ekonomickými a politickými zájmy je nucena, chce-li změnit své polečenské postavení, daný stav negovat a změnit charakter uspořádání celé společnosti. Inteligence je však jednou stránkou svého sociálně ekonomického postavení spjata s minulostí, s třídní společností a likvidací soukromého vlastnictví jsou dotčeny určité její společenské výsady.

Zároveň je však zdrcující většina inteligence tím, že je součástí námezdní práce, potenciálním spojencem dělnické třídy. Tato sociální vrstva tedy nemůže být rozhodujícím činitelem, hegemonem sociálního pokroku. Její skutečné osvobození je spjata s osvobozením dělnické třídy, s likvidací kapitálu a námezdní práce, jejíž je součástí. Skutečně všestranný rozvoj inteligence je spjat s osvobozením námezdní práce, s likvidací námezdní práce vůbec. Může se osvobodit jediné tak, že se ztotožní se zájmy dělnické třídy, že pochopí toto své rozporné postavení a že se aktivně účastní revolučního boje za přeměnu společnosti, nebo že vyvlastněním výrobních prostředků v socialistické revoluci bude zbavena své závislosti na buržoazii, a tedy i této své služebné funkce.

Inteligence nemůže v buržoazní společnosti zastávat jakési samostatné nadtržní postavení a nemůže být ani určující silou společenských změn, řízení sociálních procesů, neboť zaujímá toto rozporné postavení v systému sociálně ekonomických vztahů. Z tohoto hlediska je jakožto vykonavatelka vlastnických funkcí sama podřízena vyššímu subjektu řízení, vlastníkům.

Inteligence nepředstavuje z tohoto hlediska sociálně stejnorodou skupinu; je naopak vnitřně značně diferencovaná; čím vyšší postavení, čím vyšší sociální roli

zastává ten či onen příslušník inteligence nebo ta či ona skupina inteligence na žebříčku vlastnické stránky řízení procesů, tím bližší je vládnoucí třídě a tím vzdálenější dělnické třídě z hlediska svého sociálního postavení.

Rozšíření sféry námezdní práce, tak charakteristické pro současnost, provázené stále větším proplétáním různých druhů pracovních činností a postupným zvětšováním podílu duševní práce v procesu materiální výroby, podminilo zároveň svéráznost kladení otázky o vztahu určitých skupin inteligence, zejména té její části, která je zaměstnána v oblasti průmyslové výroby, k základním třídám buržoazní společnosti.

Její nejvyšší složky, jako například manažeři, ředitelé průmyslových a obchodních společností atd., v jejichž činnosti vysoce dominuje třídní mocenská, sociálně ekonomická, politická či ideologická funkce řízení společenských procesů, jsou úzce spjata, přímo srostly s vládnoucí třídou; ne v zanedbatelné míře se podílejí na sociálních výhodách vládnoucí třídy a ani svým životním stylem se od ní příliš neliší.

Pro střední složky inteligence v nejrůznějších sférách společenského života je charakteristické, že vedle svých „odborných funkcí“, funkcí odborného řízení pracovního procesu, plní též nezbytně v té či oné míře funkci výkonu ekonomického, politického a ideologického panství třídy. Sem patří námezdně pracující inteligence v oblasti kultury, řadoví učitelé, umělci, novináři, pracovníci správního aparátu atd.

Zvláštní součástí této skupiny inteligence, jejíž význam stále vzrůstá, je vědeckotechnická inteligence. Ve své většině pracuje námezdně a pro současný vývoj je charakteristické, že neustále vzrůstá počet těch jejích příslušníků, kteří jsou zaměstnáni v obrovitých průmyslových korporacích. Společenské postavení technické inteligence pracující v průmyslových komplexech není také stejnorodé. Někteří příslušníci této složky inteligence, jakkoli jsou v námezdním poměru a životním standardem se jen málo liší od vysoce kvalifikovaných dělníků, realizují funkci dozoru, a proto jsou v protikladu k základní mase dělníků.

U stále vzrůstající části řadové technické inteligence však začíná převažovat funkce řízení technické stránky výroby nad sociálně ekonomickou, vlastnickou funkcí (konstruktéři, technologové, pracovníci aplikovaného výzkumu v podnicích). Tito lidé svou činností přímo neovlivňují sociálně ekonomické, vlastnické vztahy mezi lidmi, nevstupují bezprostředně do řídicího vztahu (jak po technické, tak i sociálně ekonomické stránce) s materiálními výrobci, dělníky. Avšak ani u této části technické inteligence nelze pominout sociální ekonomickou, vlastnickou stránku řízení a její funkci regulování sociálně ekonomických vztahů. Jakkoli se příslušníci technické části inteligence z hlediska svých funkcí nedostávají do přímého styku s dělníkem a jejich činnost se odehrává mezi čtyřmi stěnami konstrukční kanceláře, vývojového oddělení podniku atd., mají zprostředkovaně vliv na zhodnocení pracovní síly. Tento vztah mezi nimi a materiálními výrobci (výkon vlastnické funkce) je zprostředkován věcnou stránkou výroby. V soudobé, v té či oné míře automatizované továrně určuje automatický regulační systém nejen pohyb, rytmus soustavy strojů, ale i rytmus práce dělníků, kteří je obsluhují, a tím vymezuje např. i určitý stupeň intenzity práce. Popoháněčství, realizované v počátcích průmyslové výroby ve značné míře ještě dozorcí, kteří pomocí brutálních metod dbali na to, aby technické možnosti stroje byly pracovní silou maximálně využity, později fordovskými a taylorovskými metodami úkolování pracovního výkonu, jsou v dnešním kapitalistickém průmyslu stále výrazněji nahrazovány popoháněčstvím prostřednictvím techniky samé; určitý stupeň intenzity práce je a priori vědomě, již při konstruování stroje, dříve než tento stroj je vyroben, vtiskován do technických parametrů automatického soustrojí. Růst intenzity práce, který na svých bedrech pociťuje dělník, se jeví jako fatální důsledek techniky a technologie, a tak je vztah mezi námezdní prací a kapitálem (tento specifický vztah technické inteligence k materiálním výrobcům) zastírán, fetišizován.

Tedy i činnost této části inteligence se jeví jako činnost ryze technicko-odborná,

jež nemá nic společného s výkonem vlastnických funkcí.

Konečně můžeme mluvit o té části námezdních duševně pracujících, zaměstnaných v kapitalistickém průmyslu, u nichž již neexistuje žádná, ani přímá, ani zprostředkovaná spojitost s výkonem vykořisťovatelské funkce, kteří z hlediska svého objektivního postavení v systému sociálně ekonomických vztahů zaujímají shodné postavení s dělnickou třídou. Jde o dnes ještě nepočetnou, ale neustále rostoucí část duševně pracujících v oblasti materiální výroby, techniků, inženýrů, zaměstnanců, kteří se svou prací bezprostředně podílejí na zajišťování výroby buď materiálního produktu, nebo služeb. Jde zejména o vysoce kvalifikované příslušníky pracovního personálu ve vysoce automatizovaných průmyslových provozech. Není snad nutno zdůrazňovat, že ony změny v sociálně ekonomickém postavení inteligence, o nichž jsme se zmínili výše, nevedou automaticky ke změnám politických a ideologických postojů této části inteligence; její ztotožnění s dělnickou třídou nebo její podpora této společenské síly nevzniká automaticky ze změny sociálně ekonomického postavení, ale předpokládá, že dělnická třída, její revoluční avantgarda komunistická strana, svou uvědomělou aktivitou dosáhne změny i v těchto oblastech.

* * *

Přesné, dostatečně jemné pojmové oddělení dvou typů vztahů mezi lidmi v procesu výroby, dvou typů sociální diferenciace lidí, dvou typů jejich společenských rolí a funkcí při vědomém regulování vztahů mezi lidmi, dvou stránek autoritativního řízení společenských procesů má klíčový význam při zkoumání sociální struktury kapitalistické i socialistické společnosti, při komparativní analýze těchto dvou protikladných společenských systémů.

Tyto rozdíly je nezbytné brát v úvahu např. při vypracovávání teoretických hypotéz o sociální struktuře v té či oné společnosti, při vytváření „konceptuálních schémat“, při výstavbě pojmového aparátu, z něhož jsou tyto hypotézy vybudovány; jeho pomocí přistupujeme k empi-

rickému výzkumu, k empirickým faktům a tato fakta hodnotíme, interpretujeme. Jestliže v první rovině, z hlediska technické stránky vztahů mezi lidmi, z hlediska diferenciace společenských rolí, spjaté s technickou, „odbornou“ stránkou společenských procesů (profesionální, kvalifikační diferenciace atd.) lze nalézt u obou společenských systémů řadu shodných rysů (neboť oba systémy se dosud opírají o obdobný vývojový stupeň výrobních sil), pak z hlediska druhé, sociálně ekonomické, vlastnické stránky vztahů mezi lidmi, z hlediska třídní diferenciace lidí a z hlediska vědomé regulace tohoto typu vztahů mezi lidmi se socialistický společenský systém kvalitativně odlišuje od systému kapitalistického.

Резюме

Флек А.: Техническая и социально-экономическая сторона отношений между людьми в производственном процессе

Управление общественными процессами и тем самым и отношениями между людьми всегда имеет две стороны: оно является единством технического, «профессионального» и социально-экономического управления. Эти отношения управления являются субъективным отражением двойных объективных отношений, которые возникают между людьми в процессе производства, т. е. технических, трудово-профессиональных и социально-экономических отношений между людьми.

Социально-экономические (имущественные), классовые отношения нельзя отождествлять с техническими, трудово-профессиональными отношениями, так как они представляют качественно различные типы взаимодействий людей в области производства.

Техническую сторону управления производственным процессом нельзя понимать только как отношение человек — вещь, производитель, средство производства. И в процессе труда, когда мы к действующим людям подходим как к компоненту производительных сил, формируется специфический тип отношений между людьми.

Этому двойному типу отношений между людьми соответствует двойный тип авторитета. С одной стороны дело касается авторитета, который вытекает из требований каждого комбинированного рабочего процесса, из того, что окончательный продукт может явиться результатом сотрудничества ряда работников разнообразнейших профессий. Это авторитарные, объективно определенные отношения субординации между людьми, данные требованиями техники, базирующегося на машинной промышленности развитого процесса труда, это авторитет, без которого не может обойтись производство как на капиталистическом, так

на социалистическом производственном предприятии.

Однако дело координации и субординации сотрудничества людей не касается только авторитета, который вызван требованиями обобществления процесса труда, но касается также авторитета, отношений субординации людей, для которых решающим является то, кто обладает — определенный класс ли или все общество — решающими средствами производства потребительных стоимостей и этим же и возможностью удовлетворения человеческих потребностей. Речь идет об авторитете, определенном отношениями между собственниками а не собственниками средств производства.

Различение этих двух типов объективных отношений между людьми имеет глубокое теоретико-методологическое назначение, а именно не только для правильного понимания регулирования (управления) общественных процессов. Оно одновременно является предпосылкой понимания существа классовой дифференциации буржуазного общества. Из повышения роли определенной социальной группы (напр., интеллигенции), в области развития производительных сил, из повышения ее роли в области управления техническими, трудово-профессиональными отношениями между людьми, которое происходит в связи с научно-технической революцией, ведь нельзя на самом деле прямолинейно выводить заключения о том, кто именно должен быть — какой именно социальный класс или слой — носителем общественного прогресса и таким образом утвердителем своего положения в области политики так, как это типично для самых современных направлений техницизма в современных западных общественных науках. Управление общественными процессами, особенно, в свою очередь, экономическими процессами, в этом понимании представлено в сугубо профессиональном виде, как классово нейтральное «профессионально-техническое» дело, как поприще от классовых отношений независимой науки.

Без различения этих двух типов отношений между людьми нельзя понять даже ни классового положения интеллигенции в буржуазном обществе, отношения этого социального слоя к основным классам этого общества — к буржуазии и пролетариату. Интеллигенция выполняет двойную объективно определенную общественную функцию: с одной стороны она является носителем научного и технического прогресса, субъектом управления технической стороной производственного процесса, выполняет социально нейтральную функцию дирижера производственного процесса, и, с другой стороны, она неизбежно является фактором исполнения функции собственности, она выполняет функцию «удлиненной руки» капитала. Таким образом классовая характеристика должна быть определена ее положением в системе экономических отношений, т. е. в характеристику ее классового положения не входят ее трудово-профессиональные характеристики и функции.

Если анализировать положение интеллигенции в системе социально экономических

отношений буржуазного общества, тогда даже оно является двойным, противоречащим. В современном буржуазном обществе подавляющее большинство интеллигенции на наемном труде и в этом плане она приближается своим классовым положением пролетариату и одновременно она является исполнителем функций собственности и этим аспектом своих общественных функций и ролей она содействует укреплению отношения наемного труда и капитала. В этом противоречащем классовом положении интеллигенции (т. е. интеллигенции как составной части наемного труда и одновременно исполнители функций собственности) и необходимо видеть основные причины ее колебания в области политики и идеологии.

Далее автор с вышеприведенных методологических аспектов анализирует классовое положение отдельных групп интеллигенции буржуазного общества.

Summary

Flek A.: On the Technical and Socio-economic Aspect of Interhuman Relations in Production

The management of social processes and thus also of interhuman relations always has two aspects: it represents the unity of technical "expert" management and socio-economic management. These management relations are the subjective reflection of duplex objective relations arising among people in the process of production — i. e. of technical, working-professional and socio-economic relations among people.

Socio-economic (ownership), class relations cannot be identified with technical, working-professional relations since they represent qualitatively different types of interactions among people in the area of production.

The technical aspect of managing the production process cannot be conceived merely as the relation man-thing, producer — production means. Even in the working process where we approach acting people as a component of production forces, interhuman relations of a specific type are formed.

Two types of authority correspond to these two types of interhuman relations. On the one hand, it is authority ensuing from the requirements of every combined working process, from the fact that the resulting product may be the result of cooperation among a great number of workers of most various professions. This involves authoritative relations, objectively determined by subordination relations among people given by the requirements of technology, of the developed working process based on machine industry; it is the type of authority that production cannot dispense with both in the capitalist and in the socialist industrial enterprises.

However, coordination and subordination of the cooperation among people involves not only the authority called forth by the re-

quirements of the socialization of the working process but also an authority, subordination relations among people, for which the question of who — whether a certain class or the whole society — controls the decisive means of producing utility values and thus also of satisfying human needs is of paramount importance. It is an authority determined by the relations between owners and non-owners of the means of production.

The differentiation between these two types of objective interhuman relations has a deep theoretical and methodological meaning — i. e. not only for correctly understanding the consciousness of the regulation (management) of social processes. It is simultaneously a precondition for grasping the essence of class differentiation in the bourgeois society. From the growing role of a particular social group (e. g. the intelligentsia) in the area of the development of production forces, from its growing role in the area of managing technological, working-professional interhuman relations arising in connection with the scientific and technological revolution, it is impossible directly to infer conclusions as to who, which social class or stratum should be the bearer of social progress, and thus to legitimize its position in the area of politics in a way typical of the most recent technicistically oriented trends of contemporary Western social science. In this conception, the management of social processes — and especially of economic processes — is presented as an exclusively professional "expertly technological" matter neutral from the class aspect, as the domain of pure science "independent of class relations".

Without differentiating between these two types of interhuman relations, it is impossible to understand the class position of the intelligentsia in the bourgeois society, the relation of this social stratum to the basic classes of this society, i. e. bourgeoisie and proletariat. The intelligentsia fulfills two objectively determined social functions: on the one hand, it is the bearer of scientific and technological progress, the subject of managing the technological aspect of the production process, fulfilling the socially neutral function of the conductor of the production process; on the other hand, it necessarily represents the factor of the performance of the proprietary function, fulfilling the function of the "prolonged hand of capital". This in turn implies that the class characterization must be determined by its position in the system of economic relations. Thus its working-professional characteristics and functions are not included in the characterization of its class position.

In analysing the intelligentsia's position in the system of socio-economic relations prevailing in the bourgeois society, we find that even this is ambiguous, contradictory. In the present-day bourgeois society, the absolute majority of the intelligentsia are wage earners, and, from this point of view, their

class position is approaching that of the proletariat; at the same time, the intelligentsia performs the proprietary function and by this aspect of social functions and roles it helps to fix the relation between wage labour and capital. This contradictory class position of the intelligentsia (the intelligentsia as a part of wage labour is simultaneously the performer of the proprietary function) is

to be regarded as the basic cause of its unsteadiness in the areas of politics and ideology.

The author then goes on to analyse the class position of individual groups of intelligentsia in the bourgeois society from the methodological points of view referred to above.